

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ЯК ПРЕДМЕТА ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТОЛІТТЯ)

NORMATIVE-LEGAL FRAMEWORK FOR TEACHING ARTS AND CRAFTS AS A SUBJECT OF PEDAGOGICAL RESEARCH (FIRST HALF OF THE XIX CENTURY)

У статті виявлено та проаналізовано статистично-документальні матеріали першої половини XIX століття в контексті з'ясування нормативно-правового забезпечення навчання декоративно-прикладного мистецтва на теренах Північно-Східної України досліджуваного періоду. Зазначено, що вищу освіту митці образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Північно-Східної України мали можливість здобувати лише за кордоном чи в Петербурзькій імператорській академії вишуканих мистецтв. Здійснено аналіз основних нормативно-правових документів, постанов, навчальних програм із впровадження мистецьких дисциплін. Встановлено, що в першій половині XIX століття на основі законодавчих актів започатковано функціонування Міністерства народної освіти (1802) як центральної державної установи в Російській імперії, що керувала закладами народної освіти і науки; Петербурзьку імператорську академію вишуканих мистецтв, яку з 1812 року підпорядковано вищезгаданому відомству. Зафіксовано створення Харківського навчального округу 1803 року та Харківського університету, що став центром культурно-освітнього життя в регіоні від 1804 року. Констатовано факт відкриття нових середніх, вищих, а також жіночих навчальних закладів у Харкові (Інституту шляхетних дівчат (1812), жіночої школи для вихідців із дворянського та купецького станів (1820)). Встановлено започаткування видань з питань освіти, культури, мистецтва, провідних просвітницьких ідей у регіоні. Виявлено підтримку благодійності та меценатства в краї на основі законодавчих актів. Зроблено висновок, що протягом першої половини XIX століття в Північно-Східній Україні почала розвиватися художня освіта (яка була основою навчання декоративно-прикладного мистецтва) на рівні загальнодержавної політики Російської імперії.

Ключові слова: Харківський навчальний округ, народна освіта, жіночі навчальні

заклади, видання з питань освіти, культури й мистецтва, благодійність.

The article reveals and analyzes statistical-documentary materials of the first half of the XIX century in the context of clarifying normative-legal framework for the study of arts and crafts in the territory of the North-Eastern Ukraine of the studied period. It is noted that artists of the North-Eastern Ukraine had the opportunity to get higher education in the sphere of fine arts and crafts only abroad or in the St. Petersburg Imperial Academy of Fine Arts. The analysis of the basic normative-legal documents, regulations, educational programs on the implementation of artistic disciplines is conducted. It is established that in the first half of the XIX century, on the basis of legislative acts, the Ministry of Public Education (1802) as the central state institution in the Russian Empire, which headed the institutions of public education and science, was launched; St. Petersburg Imperial Academy of Fine Arts, in 1812 was transferred to the aforementioned department. Establishment of Kharkiv Educational District in 1803 and Kharkiv University, which became the center of cultural and educational life in the region since 1804, was recorded. The fact of opening of the new secondary, higher and women's schools in Kharkiv (Institute of Noble Maidens (1812), women's school for immigrants from noble and merchant classes (1820)) is stated. Establishment of publications on issues of education, culture, art, leading educational ideas in the region is determined. The support of charity and patronage in the region on the basis of legislative acts is found out. It is concluded that during the first half of the XIX century, artistic education (which was the basis for the study of arts and crafts) began to develop in the North-Eastern Ukraine at the level of the national policy of the Russian Empire.

Key words: Kharkiv educational district, public education, women's educational establishments, publications on education, culture and art, charity.

УДК 37.09:74[(477-18)«185/191»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-14-2-6>

Гулей О.В.,
заслужений майстер народної творчості
України, старший викладач кафедри
образотворчого мистецтва,
музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Перша половина XIX століття – це період, сповнений соціальних суперечностей і художніх пошуків як декоративно-прикладного мистецтва, так й історії його навчання. Узагальнення тих процесів, що тривали в культурно-освітньому житті Північно-Східної України досліджуваного періоду, спричинило необхідність проаналізувати велику кількість фактологічного матеріалу для виокремлення найбільш вагомих даних про нормативно-правове забезпечення навчання декоративно-прикладного мистецтва як предмета педагогічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз статистично-документальних матеріалів та

нормативно-правових документів досліджуваного періоду провадили сучасні науковці: Т. Завгородня, Л. Прокопів, І. Стражнікова для висвітлення етапів розвитку історії вітчизняної педагогіки; В. Танцюра та О. Пересада – для уточнення історичних відомостей про Слобідську Україну; Л. Русакова – у контексті висвітлення становлення та розвитку приватної художньої освіти Катеринославщини; З. Гуріч – у процесі виявлення розвитку художньої освіти в початкових та середніх навчальних закладах Херсонської губернії; В. Бобров – у ході вивчення становлення та розвитку ліцеїв і гімназій Півдня України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим для нашого

дослідження є визначення та аналіз нормативно-правової бази в період впровадження художніх предметів у навчальних закладах Російської імперії першої половини XIX століття задля з'ясування проблеми становлення навчання декоративно-прикладного мистецтва в Північно-Східній Україні означеного періоду, оскільки даний аспект історико-педагогічного дослідження до цього часу не став предметом пильної уваги науковців.

Мета статті – виявити та проаналізувати нормативно-правове забезпечення навчання декоративно-прикладного мистецтва як предмета історико-педагогічного дослідження на теренах Північно-Східної України в першій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зазначити, що вищу освіту митці образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Північно-Східної України до 1917 року мали можливість здобувати лише за кордоном чи в Петербурзькій імператорській академії вишуканих мистецтв. Слід зауважити, що Петербурзька імператорська академія вишуканих мистецтв була заснована за ініціативи графа І.І. Шувалова (1727–1797) та вченого М.В. Ломоносова (1711–1765) указом Сенату в 1757 році. Заняття розпочалися в живописному, скульптурному, архітектурному й медальєрному класах. Через чотири роки – 4 листопада 1764 року – указом імператриці Катерини II була затверджена «Привілегія й Статут Імператорської Академії трьох найвидатніших мистецтв». Таким чином, фактично було на законодавчому рівні визнано урядом Російської імперії самостійність художньої діяльності. Принагідно зауважимо, що навчальний курс тривав дев'ять років і охоплював вивчення мистецтва гравюри, портрету, скульптури, архітектури та інших дисциплін. Доцільно зазначити, що з 1760 року кращі випускники за кошти Академії мали можливість проходити стажування за кордоном [3]. На початку XIX століття Академія мистецтв набула нового статусу: у 1812 році навчальний заклад передано у відання Міністерства народної освіти.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що територія Північно-Східної України входила до Харківського навчального округу, який було створено 24 січня 1803 року, згідно з прийняттям «Зразкових (попередніх) правил народної освіти» [5]. Відповідно до нових правил центральне місце кожного навчального округу займав імператорський університет. Так, центральною установою навчального Харківського округу, центром культурно-освітнього життя в регіоні став Харківський університет, заснований у 1804 році. Статут 1804 року передбачав існування при університетах бібліотеки, друкарні, спеціальних кабінетів, лабораторій та інших установ для обслуговування потреб різних факультетів. Затверджувальна грамота та Статут 5 листопада

1804 року є першими нормативно-правовими документами в історії університету. Проте офіційно Харківський університет розпочав свою діяльність 17 січня 1805 року [7, с. 110]. Відповідно, Харків як найбільше місто Північно-Східної України XIX століття набув можливості безпосереднього контакту із західною культурою та наукою [7, с. 111].

Загалом, розвиток освіти Північно-Східної України визначали нормативно-правові документи, опубліковані Міністерством народної освіти (заснованим 1802 року) у першій половині XIX століття: «Попередні правила народної освіти» (1803), «Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам» (1804). У 1803 році при Міністерстві народної освіти була створена комісія, яка розробила проект структури народних училищ, згідно з яким належало розподілити всю імперію на шість навчальних округів, у кожному заснувати вище училище, ліцей або університет; у кожному губернському місті відкрити гімназію або головне училище, у повітовому – училище другого розряду, а в селищах – третього, визначивши підпорядкування сільських училищ закладам другого розряду, повітових – головним губернським училищам, останні ж підпорядкувати університетам [2]. За Статутом від 5 листопада 1804 року кожен загальноосвітній заклад покликаний був надати можливість учням отримати освіту та підготувати учнів (за бажанням) до вступу у вищу школу. Саме тому в гімназіях повинні були викладати науки, які необхідні для формування вихованої людини навіть тим учням, хто не мав намірів продовжувати навчання. Окрім того, гімназії готували вчителів для початкової школи [5]. Переважно навчали учнів, які здобували освіту за рахунок казенних коштів, що виділялися урядом. До речі, учителі початкових шкіл у змісті обов'язкових навчальних дисциплін викладали, зокрема, й малювання, що є обов'язковим предметом у змісті навчання декоративно-прикладного мистецтва.

У ході наукового пошуку виявлено, що реформи 1804 року мали прогресивний характер, адже проголошувались безстановість і наступність усіх типів навчальних закладів, державність освіти, безкоштовне навчання. Проте до негативних наслідків реформи слід віднести недостатнє фінансування навчальних закладів, недостатню кількість учителів, низьку оплату педагогічної праці, гендерні суперечності, а також багатопредметність за обмежених термінів навчання [4].

Згодом, у 1828 році царський уряд провів контрреформи освіти, видавши «Статут гімназій і училищ, підпорядкованих університетам». Як вказує Т. Завгородня, головним завданням школи була «підготовка людини до виконання своїх станових обов'язків», при цьому школи Російської імперії поверталися «до начал, які ґрунтуються на «чистоті віри» [2]. За результатами дослідження Т. Завгородньої,

впровадження реформи 1828 року сприяло розповсюдженню мережі міських і сільських шкіл, початкових народних училищ, представлених переважно церковнопарафіяльними школами духовного відомства та парафіяльними школами відомства Міністерства народної освіти. До ланки середньої освіти належали: губернські училища (гімназії), училища другого розряду (у повітових містах), училища третього розряду (у селах), церковнопарафіяльні училища. Загалом, за Статутом 1828 року узаконувались становість і релігійність освіти, порушувалась наступність між навчальними закладами (крім гімназій і університетів, які ставали дворянськими навчальними закладами) [2].

Варто зазначити стрімкий кількісний ріст навчальних закладів різних типів у досліджуваній період, що сприяло розвитку художньої освіти, складовим елементом якої є декоративно-прикладне мистецтво. Так, до відкриття університету в Харкові на території Харківського навчального округу нараховувалося сорок шість означених закладів із кількістю учнів біля чотирьох тисяч. У 1834 році шкіл було вже сто вісімдесят шість, а учнів у них – понад дев'ять тисяч. Привертає увагу той факт, що у самому Харкові університет стимулював появу нових середніх, а згодом і вищих навчальних закладів. Так, головне народне училище, що існувало в Харкові, в 1805 році було перетворене на Першу харківську гімназію, у 1841 році було відкрито Другу гімназію. Варто вказати на нове явище у процесі розвитку освіти в Харкові – жіночі навчальні заклади. У 1812 році почав діяти Інститут шляхетних дівчат, а в 1820 році – жіноча школа для вихідців із дворянського та купецького станів [7, с. 114]. Отже, викладання малювання й рукоділля у жіночих навчальних закладах регіону є найбільш показовим у впровадженні навчання декоративно-прикладного мистецтва в навчальних закладах Північно-Східної України досліджуваного періоду.

У контексті нашого дослідження вагомим є розвиток видавничої діяльності, що торкалися питань образотворчого й народного традиційного мистецтва, культури, художньої і художньо-ремісничої освіти, етнографії тощо. Так, вивчення матеріалів показало, що у Харкові в 1816 році був заснований перший в Україні літературно-науковий журнал «Український вісник», який упродовж 1816–1819 років видавався в приватному порядку викладачами Харківського університету Є.М. Філомафітським та Р.Г. Гонорським разом зі слобідським письменником і просвітителем Г.Ф. Квіткою. На шпальтах видання публікувалися матеріали з української тематики, з провінційного життя, а також статті, присвячені історії, етнографії краю. Крім того, вміщувалися переклади західної просвітницької літератури. Згодом у Харківському навчальному окрузі було засновано й інші видання з питань освіти, культури, мистецтва, передо-

вих просвітницьких ідей тощо. Так, у 1817 році А. Вербицький заснував газету «Харківські відомості», в якій подавалися регулярні повідомлення з культурного життя міста, а також інформація про події за кордоном. У 1824–1825 роках у Харкові видавався літературно-науковий, громадсько-політичний «Український журнал», що став продовженням «Українського вісника». З журналом пов'язаний подальший розвиток української археології, літературної критики, краєзнавства, народознавства, етнографії та фольклористики [7, с. 119]. Зазначимо, що навчання «витонченим мистецтвам» мало на початку XIX століття в Північно-Східній Україні досить значний попит і входило до навчальних програм загальних закладів освіти Харківського округу з 1805 року. Натомість Л. Русакова наголошує, що на початку XIX століття викладання малювання, краснопису, креслення було невіддільною складовою частиною народної освіти на території Російської імперії, регламентувалось урядовими постановами Міністерства народної освіти, створеного 1802 року, і знаходилося під безпосереднім контролем Петербурзької Імператорської академії мистецтв [6].

У «Положенні про вчителів малювання та креслення» (1832) [4], як зазначила Л. Русакова, окреслено головні завдання педагогічного колективу у формуванні учнівського розуміння «прекрасного та піднесеного»: вболівати про удосконалення смаків та професійних властивостей; володіти майстерністю щодо формування в учнів почуття пропорційності та навичок зображення предметів, «які в подальшому повинні використовуватись у мистецтвах та ремеслах» [6]. Таким чином, у вищеозначеному документі зафіксовано важливість освоєння основ образотворчої грамоти для подальшого використання набутих навичок у «ремеслах», тобто в практичній роботі з декоративно-прикладного мистецтва.

Аналіз статистичної розвідки І. Алешинцева засвідчив, що у 1849 році було укладено першу програму з креслення і малювання, яка стала загальним документом для всіх гімназій України у складі Російської імперії [1, с. 127].

Висновки. Аналіз нормативно-правових документів і матеріалів засвідчив, що протягом першої половини XIX століття в Північно-Східній Україні були закладені підвалини становлення і розвитку вітчизняної художньої освіти (складовим елементом якої у вигляді рукоділля чи видів художніх ремесел представлено й декоративно-прикладне мистецтво) на рівні загальнодержавної політики Російської імперії. Отже, маємо підстави стверджувати, що впровадженню навчання декоративно-прикладного мистецтва у першій половині XIX століття в Північно-Східній Україні на основі законодавчих актів сприяло започаткування функціонування:

– Міністерства народної освіти (1802) центральної державної установи в Російській імперії, що керувала закладами народної освіти і науки;

– Петербурзької імператорської академії вишуканих мистецтв, яку з 1812 року переведено у відання Міністерства народної освіти;

– Харківського навчального округу від 1803 року;

– Харківського університету, що став центром культурно-освітнього життя в регіоні від 1804 року;

– мережі навчальних закладів, у яких викладалося малювання;

– жіночих навчальних закладів у Харкові: Інституту шляхетних дівчат від 1812 року, жіночої школи для вихідців із дворянського та купецького станів від 1820 року, де запроваджено курс рукоділля;

– видань із питань освіти, культури, образотворчого й народного традиційного мистецтва, художніх ремесел, передових просвітницьких ідей у регіоні: «Харківські відомості» (1817), «Український журнал» (1824).

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо в ретельному вивченні нормативно-правової бази становлення і розвитку навчання декоративно-прикладного мистецтва на теренах Північно-Східної України у другій половині XIX – на початку XX століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век). Санкт-Петербург : Изд. О. Богдановой, 1912. 892 с.

2. Завгородня Т.К., Прокопів Л.М., Стражнікова І.В. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, 2014. 160 с.

3. Исаков С.К. Императорская Санкт-Петербургская академия художеств 1764-1914 : краткий исторический очерк ; под ред. С.Н. Кондакова, В.П. Лобойкова и Ф.И. Покровского. Санкт-Петербург : Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1914. 63 с.

4. Положение об учителях рисования и черчения в гимназиях и уездных училищах. Санкт-Петербург, 1832. 22 с.

5. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения : 1802–1902 ; сост. С.В. Рождественский. Санкт-Петербург : Министерство народного просвещения, 1902. 786 с.

6. Русакова Л.І. Становлення та розвиток приватної художньої освіти Катеринославщини періоду другої половини XIX – початку XX століть. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 147. С. 216–223.

7. Танцюра В.І., Пересада О.О. Історія Слобідської України : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 304 с.